

Чланци и студије

УДК 327(497.1:450)"1945/1947" ; 341.222(497.1:450)"1945/1947" ;
94(497.1:450)"1945/1947"

Капетан мр Миљан Милкић, истраживач-сарадник

ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕГИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА, БЕОГРАД,

E-mail: miljan.milkic@mod.gov.rs

ОКУПИРАНО ПОДРУЧЈЕ ЈУЛИЈСКЕ КРАЈИНЕ У ПОЛИТИЦИ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВЛАДЕ (1945–1947)

АПСТРАКТ: У раду се анализира политика југословенске владе према окупираном подручју Јулијске крајине и указује на војне, политичке и економске мере које су спровођене у циљу присаједињења Јулијске крајине Југославији. Писан је на основу архивске грађе из Дипломатског архива Министарства спољних послова, Војног архива, Архива Југославије, објављених извора и литературе.

Кључне речи: Југославија, Јулијска крајина, окупација, војна управа, спољна политика.

Решавање територијалних питања са Италијом био је један од главних циљева југословенске спољне политике након Другог светског рата. Овакве идеје биле су изражене и током Првог светског рата кроз деловање Југословенског одбора, српске владе и водећих српских интелектуалаца.¹ Граница између Краљевине Срба, Хрвата

¹ Полазећи од закључака Крфске декларације од 20. јула 1917. године, они су настојали да истакну југословенски карактер западне Истре, Трста и Горице и обезбеде припајање ових области будућој заједничкој југословенској држави. Љубинка Трговчевић, *Научници Србије и стварање Југославије 1914–1920*, Народна књига, Српска књижевна задруга, Београд, 1986, стр. 227, 270–279, 314, 321. Група аутора, *Историја српског народа, Од Берлинског конгреса до уједињења, 1878–1918*, VI-2, Српска књижевна задруга, Београд, 1994, стр. 67.

и Словенаца и Краљевине Италије на Париској мировној конференцији 1919–1920. године настала је као последица тајног Лондонског пакта од 26. априла 1915. године, којим су водеће државе Антанте (Велика Британија, Француска и Русија), у замену за ратно савезништво, Италији гарантовале Трст (Trieste), Словеначко приморје, Истру, кварнерска и далматинска острва и Далмацију до Трогира.² Билатералним уговорима са Италијом након Првог светског рата Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца обавезала се на поштовање утврђених граница.³ Италијанско-југословенски „пакт пријатељства“ (*Политички споразум између Краљевине Југославије и Краљевине Италије*) потписан је 25. марта 1937. године, са роком важења од пет година.⁴ Стављање у изглед могућности ревизије државне границе представљало је крајем тридесетих година најнефективније средство којим су британска и немачка влада, свака за своје интересе, настојале да утичу на југословенску спољну политику.⁵ Значај овог питања појачан је избијањем Другог светског рата, када је почело и појачано интересовање обавештајних служби за решавање овог питања.⁶ Југословенска краљевска влада у Лондону, као и антифашистички покрети на терену (партизански покрет и Југосло-

² Grga Novak, *Italija prema stvaranju Jugoslavije*, Hrvatski štamparski zavod, Zagreb, 1925.

³ Према одлукама споразума у месту Сан Маргарета код Рапала, 12. новембра 1920. године, Италија је добила Задар, Црес, Лошињ (Lussino), Ластово и Палагружу и призната је слободна држава Ријека. *Закон о Споразуму о Ријеци између Краљевине Италије и Краљевине СХС*, потписан у Риму 27. јануара 1924. године, приморао је владу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца да призна италијанску анексију Ријеке. *Rapalski ugovor i sporazumi i konvencije između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Italije*, Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd, 1923. *Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919–1920*, (priredili: Bogdan Krizman i Bogumil Hrabak), Beograd, 1960; Andrej Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira 1919–1920*, Beograd, 1969. Dragoljub Živojinović, *Amerika, Italija i ustanak Jugoslavije 1917–1919*, Beograd, 1970.

⁴ *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996. Dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama*, II том (1919–1945), priredio: Momir Stojković, Beograd, 1998. стр. 413, 414 (У даљем тексту: *Balkanski ugovorni odnosi...*, II). Овај споразум се у литератури углавном оцењује као потпуно неискрен и као „последња Мусолинијева превара“. Janko Jeri, *Tržaško vprašanje po Drugi svetovni vojni (tri faze diplomatskega boja)*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1961, стр. 41 (У даљем тексту: J. Jeri, *Tržaško vprašanje...*).

⁵ Питањем југословенских граница 1940–1943. године бави се историчар Бранко Петрановић у студији *Balkanska federacija 1943–1948*, Zaslon, Šabac – Beograd, 1991, стр. 10–25 (У даљем тексту: B. Petranović, *Balkanska federacija...*).

⁶ О деловању обавештајних служби у Јулијској крајини видети: Sebastian Ritchie, *Our Man in Yugoslavia. The Story of a Secret Service Operative*, Routledge, London, New York, 2005. Gorazd Bajc, *Operacija Juljska krajina. Severovzhodna meja Italije in zavezniške obveščevalne službe (1943–1945)*, Založba Annales, Koper, 2006. John Earle, *Cena domoljublja. SOE in MI6 na stičišču Italijanov in Slovencev med drugo svetovno vojno*, Mladika, Trst, 2009.

венска војска у отаџбини), имали су значајне подударности у ставовима по питању северозападних југословенских граница и код њих су биле изражене територијалне аспирације према Италији. Након капитулације Италије и појачаног стратешког значаја простора северног Јадрана, југословенске територијалне претензије према Јулијској крајини, као и начин успостављања савезничке војне управе на том простору, биле су теме о којима се разговарало на савезничким конференцијама у периоду од 1943–1945. године.⁷ Стварањем јединствене југословенске владе, марта 1945. године, напори у правцу остваривања територијалних претензија према Италији настављени су војним и дипломатским средствима. Таква политика довела је до избијања кризе између југословенске владе и влада Велике Британије и САД након ослобађања Трста, 1. маја 1945. године. Криза је решена Београдским и Девинским споразумом. Све време трајања рата америчка и британска влада доводиле су у питање савезнички карактер партизанским снагама (Југословенској армији) и покушавале да онемогуће њихово учешће у окупацији Јулијске крајине. Овакав став, условљен идеолошким разлозима и потенцијалном опасношћу од ширења совјетског утицаја на Балкану, био је посебно изражен на крају рата. Тада је почео и први сукоб унутар антифашистичке коалиције, који је касније довео до Хладног рата.

Југословенско војно присуство у Јулијској крајини

Одредбама Београдског споразума, потписаног 9. јуна 1945. године, те Девинског споразума, потписаног 20. јуна 1945. године, дефинисано је југословенско војно присуство на територији Јулијске

⁷ Решавање војних и политичких питања од значаја за Јулијску крајину у току Другог светског рата било је тема разговора на конференцији у Казабланки од 14. до 24. јануара 1943. године, на конференцији у Квебеку од 14. до 24. августа 1943, на Московској конференцији од 19. до 30. октобра 1943, на конференцији у Техерану од 28. новембра до 1. децембра 1943, на састанку Черчила и Стаљина у Москви од 9. до 17. октобра 1944, на конференцији „Крикет“ (Cricket) на Малти од 30. јануара до 2. фебруара 1945, на Јалтској (Кримској) конференцији од 4. до 12. фебруара 1945. године. О томе видети: Foreign Relations of the United States, *The Conference at Washington and Quebec 1943* (William M. Franklin, ed.), United States Government Printing Office, Washington, 1970. Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, *The Conferences at Cairo and Tehran, 1943* (1943), (Bernard G. Noble, ed.), United States Government Printing Office, Washington, 1961. Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, *The Conferences at Malta and Yalta 1945*, United States Government Printing Office, Washington, 1955. Jean-Baptiste Duroselle, *Le conflit de Trieste 1943–1954*, Editions de l'Institut de sociologie de l'Universite libre de Bruxelles, Bruxelles, 1966. Velibor Gavranov, Momir Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1972.

крајине.⁸ Јулијска крајина је демаркационом (Моргановом) линијом подељена на област под савезничком контролом и област под југословенском контролом. Југословенска влада обавезала се да до осам сати ујутру 12. јуна мора да повуче јединице Југословенске армије, које су биле лоциране западно од демаркационе линије.⁹ Споразумом у Девину прецизирана је линија разграничења између савезничке и југословенске зоне, а Југославија је добила право да у савезничкој зони Јулијске крајине буде распоређен Одред Југословенска армије. Истим споразумом утврђено је место за смештај југословенског одреда од 2.000 људи, утврђен начин савезничког запоседања Пуле, омогућен слободан прелазак из једне у другу зону, омогућена организација железничког и поморског саобраћаја између две зоне.¹⁰ Након повлачења југословенских снага са територије коју су на основу Београдског споразума запоселе англо-америчке трупе, јединице Одреда Југословенске армије биле су смештене у Пули, Трсту, Тржичу и Горици.¹¹ Команду над Одредом преузео је Штаб XIII корпуса, одакле је 19. јуна стигло наређење да до поноћи 20. јуна сви делови Одреда треба да напусте градове и дислоцирају се на одређену локацију на Приморском красу. На територији источно од демаркационе линије, наредбом врховног команданта Југословенске армије Јосипа Броза Тита од 23. јуна 1945. године, успостављена је Војна управа Југословенске армије у зони Јулијске крајине. За команданта зоне одређен је генерал-лајтнант Пеко Дапче-

⁸ Београдски споразум о Јулијској крајини потписали су југословенски министар иностраних послова др Иван Шубашић, амбасадор Велике Британије Ралф Стевенсон (Sir Ralph Skrine Stevenson) и амбасадор САД Ричард Патерсон (Richard Patterson). Девински споразум потписали су начелник југословенског Генералштаба генерал Арсо Јовановић и начелник Штаба савезничког врховног команданта на Средоземљу генерал Морган (William Duthe Morgan).

⁹ *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, 1945, Jugoslovenski pregled, Beograd, 1984, str. 81–82 (У даљем тексту: *Dokumenti o spoljnoj politici...*, 1945).

¹⁰ *Dokumenti o spoljnoj politici...*, 1945, стр. 98–108. Споразум садржи: Прилог Ц – Упутство за концентрацију одреда који се ставља под команду и контролу савезничког врховног команданта на Средоземљу; Прилог Д – Југословенска мисија при Осмој армији; Прилог Е – Окупација Пуле од стране англоамеричких снага; Прилог Ф – Ратни плен; Прилог Г – Споразуми о команди и контроли сидришта; Прилог Х – Контрола кретања; Прилог И – Економске и саобраћајне мере; Прилог Ј – Употреба лука Трста и Пуле; Примедба о цивилној управи зоне Јулијске крајине која долази под савезничку војну управу, Девин, 20. јуна 1945; Прилог 1 – Меморандум југословенске делегације с предлогом у погледу цивилне управе територије која долази под савезничку војну управу.

¹¹ Дипломатски архив Министарства спољних послова, Политичка архива, 1946, ф. 37, бр. 833 (У даљем тексту: ДА МСП, ПА).

вић, који је уједно био и командант Четврте армије.¹² Званични назив, који је коришћен на меморандуму и печату, гласио је „Војна управа Југословенске армије за Јулијску крајину, Истру, Ријеку и Словеначко приморје“.

Формирање савезничке војне управе

Савезничка војна управа (Allied Military Government) у Јулијској крајини успостављена је одмах након повлачења јединица Југословенске армије, у Трсту 12. јуна, а у Горици 14. јуна.¹³ Документ којим је војна управа основана била је Прокламација бр. 1 фелдмаршала Александера (Harold Rupert Leofric George Alexander, 1st Earl Alexander of Tunis), која није датирана, а објављена је 12. јуна 1945. године у Трсту и 14. јуна у Горици.¹⁴ У наредна три месеца донето је још шест прокламација којима је одређен начин контроле над власништвом, регулисане комуникације, привремено затворене финансијске институције, установљен посебан суд за суђење лицима која су сарађивала са Немцима након капитулације Италије септембра 1943. године и донета је прокламација о распуштању фашистичких организација.¹⁵ На основу установљене војне хијерархије, врховну команду над савезничком војном управом у Јулијској крајини имао је савезнички командант на Средоземљу.¹⁶ Дужност команданта савезничке војне управе најпре је вршио пуковник Нелсон Монфорт (Nelson M. Monfort). Он је био потчињен генерал-пуковнику Џону Хардингу (Sir John Harding), команданту XIII британског корпуса, чији је штаб био смештен у Девину (Dui-no). Амерички пуковник Алфред Бовман (Alfred Connor Bowman) стигао је у Трст 4. јула 1945. године и преузео дужност команданта Савезничке војне управе.¹⁷

¹² Наредба врховног команданта Југословенске армије, маршала Југославије Јосипа Броза Тита о успостављању војне управе ЈА у Јулијској крајини, Београд, 23. јуна 1945. године. *Dokumenti o spoljnoj politici...*, 1945, стр. 112. Миљан Милкић, „Формирање и организација југословенске војне управе на Слободној територији Трста 1947–1954. године“, *Војноисторијски гласник*, 2/2008, стр. 53–69.

¹³ Bogdan C. Novak, *Trieste 1941–1954, the Ethnic, Political and Ideological Struggle*, Chicago – London, The University of Chicago Press, 1970, стр. 203 (У даљем тексту: B. C. Novak, *Trieste 1941–1954...*).

¹⁴ B. C. Novak, *Trieste 1941–1954...*, стр. 204. Alfred Connor Bowman, *Zones of Strain. A Memoir of the Early Cold War*, Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford, 1982, р. 77 (У даљем тексту: A. C. Bowman, *Zones of Strain...*).

¹⁵ Исто, стр. 77.

¹⁶ Исто, стр. 75.

¹⁷ Исто, стр. 66.

Након поделе на област под контролом англо-америчке војне управе и област над којом је власт имала југословенска влада, преко администрације коју је успоставила Југословенска армија, територија Јулијске крајине добила је специфичан положај у међународним односима. Историчар Роберто Рабел оценио је да су на овом микропростору Велике силе одмах након Другог светског рата почеле да испитују своје могућности у случају глобалног сукоба.¹⁸ Југословенска влада била је у прилици да своје спољнополитичке активности усмерава у непосредном контакту са представницима америчке и британске владе, што је било значајно за односе Југославије са Великим силама.

Успостављање локалне власти у савезничкој зони

У Девински споразум није ушао предлог југословенске владе да цивилну власт на терену врше народни одбори, који су раније успоставили југословенски партизани.¹⁹ Савезничке војне власти толерисале су деловање народних одбора у срединама са већинским словеначким становништвом, али је ово питање остало предмет спорења све до формирања Слободне територије Трста, 15. септембра 1947. године. У директиви Главног штаба савезничких снага (Allied Force HQ) од 26. јуна 1945. године објашњена је структура и карактер Савезничке војне управе и, поред осталог, напоменуто је да „администрација треба да буде заједничка англо-америчка, следећи праксу успостављену у Италији“.²⁰ Директивом је онемогућено да савезничка администрација у току своје управе учини било који потез којим би био прејудуциран коначни статус Јулијске крајине на будућој мировној конференцији. Ипак, такви потези били су дозвољени у „посебним ситуацијама“. У Директиви је наглашено да Морганова линија мора да буде отворена за слободан пролазак цивила и комерцијални саобраћај. Локална власт требало је да буде заснована на италијанском

¹⁸ Роберто Рабел оцењује да је Тршћанска криза први конфликт Хладног рата. Roberto G. Rabel, *Between East and West: Trieste, United States and the Cold War*, Duke University Press, Durham, 1988.

¹⁹ Генерал Јовановић и генерал Морган потписали су 20. јуна 1945. у Девину „Примедбу о цивилној управи зоне Јулијске крајине која долази под савезничку војну управу“. У документу је констатовано да савезничка делегација није могла да прихвати предлоге југословенске владе о организовању цивилне управе, као и да југословенска делегација није прихватила као задовољавајућу савезничку промеморију од 16. јуна, у којој је објашњен рад савезничке војне управе и због тога југословенска делегација задржава право да питање цивилне управе покрене дипломатским путем. *Dokumenti o spoljnoj politici...*, 1945, str. 105.

²⁰ A. C. Bowman, *Zones of Strain...*, str. 41, 42.

законодавству, уз коришћење постојеће југословенске цивилне администрације, која ради задовољавајуће, али уз напомену да се израз „администрација“ примењује у значењу „особље“ (као што је коришћено у Београдском договору), а не „институција“. Италијанска и савезничка лира проглашене су за једино прихватљиво средство плаћања. Пуковник Бовман у својим мемоарима наводи да су начелници Комбинованог генералштаба (Combined Chiefs of Staff), уз минималне промене, прихватили све одредбе ове директиве и „оне су постале окупациона повеља војне управе до потписивања мировног уговора за управљање западно од Морганове линије“.²¹

Незадовољство постојећим стањем у делу Јулијске крајине, који је био окупиран од савезника, као и односом савезничких војних власти према тамошњим народним одборима, југословенска влада изразила је 18. јула 1945. године упућивањем истоветне ноте амбасадама Велике Британије и САД.²² Од влада Велике Британије и САД захтевано је да савезничкој војној управи упуте инструкције у складу са Београдским споразумом и чињеницом да је Јулијској крајини признат карактер посебне области.²³ У ноти су поновљени ставови које је заступао и генерал Арсо Јовановић током преговора у Девину: да је Јулијска крајина територија којој је признат статус ослобођене територије и да су савезничке земље које су заузеле ову територију демократске државе. Даље су наведени конкретни поступци савезничке војне управе којима су прекршене одредбе Београдског споразума. Указано је да је савезничка власт у својој првој прокламацији изјавила да поново ступају на снагу сви закони који су важили пре 8. септембра 1943. године. Југословенска влада сматрала је да то значи укидање грађанских власти које нису конституисане на основу Мусолинијевих закона, односно власти које су формирали партизански народни одбори.

У циљу решавања питања организације локалне власти, пуковник Бовман потписао је Опште наређење број 11, које је објављено 11. августа 1945. године под насловом „Локална влада“.²⁴ У својим сећањима пуковник Бовман наводи да је стварни аутор овог наређења мајор Ралф Темпл (Ralph Temple), члан Савезничке контролне комисије у Италији, који је објаснио пуковнику Бовману да

²¹ A. C. Bowman, *Zones of Strain...*, стр. 42.

²² ДА МСП, ПА, 1945, ф. 14, бр. 4606.

²³ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 14, бр. 4389. Министарство спољних послова упутило је истог дана амбасади Совјетског Савеза превод ноте упућене британској и америчкој амбасади „ради информације о ставу Владе Демократске Федеративне Југославије по питању грађанске управе Словеначког Приморја и Трста“.

²⁴ A. C. Bowman, *Zones of Strain...*, стр. 93.

је то наређење у складу са ранијим препорукама савезничког Врховног штаба у вези са организовањем локалне власти, као и да је строго засновано на потребама и условима у Јулијској крајини.²⁵ Наређењем је област под савезничком војном управом подељена на три области, које су се састојале од делова некадашњих провинција Горица, Трст и Пула и које су биле под савезничком војном управом. Свака област имала је свог председника и обласни савет, које је именовао командант Савезничке војне управе. Области су биле подељене на комуне, на чијем се челу налазио председник, а поред њега је постојао и комунални савет, који је такође именovala Савезничка војна управа. Суштина наређења изречена је у два одељка, 10. и 11. У одељку 10. наводи се да ниједан комитет, савет или група не може поседовати административну, законску, извршну или неку другу власт, осим оне која је основана прокламацијом или наређењем савезничке војне власти. У члану 11. указано је да је савезничка војна управа једина власт у овом делу Јулијске крајине окупиране од савезничких снага и она је једина власт која може да издаје наређења и пресуде и одређује послове јавним или другим канцеларијама. Реакције словеначког становништва у Трсту уследиле су врло брзо кроз организовање демонстрација. Четири дана након ових демонстрација, 19. августа, у Трсту су демонстрирали Италијани, у знак подршке овом наређењу. Група пројугословенски оријентисаних грађана умешала се међу демонстранте и настала је улична туча коју је након два сата растурила савезничка војна полиција.²⁶ Демонстрације против Општег наређења бр. 11 одржане су 23. августа у Пули, али је све прошло без инцидената.²⁷

Примена овог наређења у срединама у којима су деловали комунисти била је отежана, а најчешће је била и спречена.²⁸ Пуковник Бовман је током августа имао разговоре са представницима народноослободилачких одбора и представницима словеначке заједнице који су одбили да узму учешћа у новим органима управе.²⁹ У писму које је пуковнику Бовману 6. септембра 1945. упутио др Франце Бевк, шеф Националног комитета ослобођења упозорио га је да та организација неће сарађивати са савезничком војном управом на основу Општег наређења бр. 11. Као разлог за одбијање сарадње наведено је да се на тај начин успоставља систем власти, „који се у

²⁵ Исто, стр. 93.

²⁶ Исто, стр. 94.

²⁷ Исто, стр. 95.

²⁸ Исто, стр. 95.

²⁹ Војислав Г. Павловић, *Од монархије до републике. САД и Југославија 1941–1945*, Клио, Београд, 1998, стр. 476–479 (У даљем тексту: В. Г. Павловић, *Од монархије до...*).

основи не разликује од фашистичког система јавне администрације“, као и то да „савезничка војна администрација не може да базира Опште наређење бр. 11 на међународном праву“. ³⁰ Одбијање словеначких представника да учествују у вршењу власти довело је до тога да је 8. септембра савезничка војна управа, у местима са италијанском већином, именовала искључиво италијанске представнике за председнике области и чланове Савета, док су у словеначким деловима савезничке зоне за председнике комуна постављени савезнички официри. На подручју савезничке војне управе наставили су да делују и народноослободилачки одбори, али они нису били признати од савезничких власти. ³¹

Пуковник Бовман потписао је 10. септембра 1945. године наређење бр. 14, на основу кога су уведене специјалне идентификационе картице. ³² Покрајински народноослободилачки одбор за Словеначко приморје и Трст упутио је 5. новембра 1945. године југословенској влади протест због увођења легитимација. Југословенски амбасадор у Лондону др Љубомир Леонтић обавестио је Министарство иностраних послова, 22. новембра 1945. године, да је Ноел Бејкер (Noel Baker), заменик пуковника Бовмана, 21. новембра у британском Парламенту поднео извештај о променама на територији Јулијске крајине под савезничком војном управом. ³³ На састанку који је сутрадан иницирао амбасадор Леонтић, Бејкер је рекао да настале промене неће прејудуцирати мировни уговор у погледу разграничења и да спорна територија и даље остаје под управом савезника. Бејкер је у току разговора поновио да лука Трст мора да има међународни режим. Амбасадор Леонтић је инсистирао на ставу да је суверенитет над Трстом предуслов југословенске економске независности. На крају разговора Бејкер је питао да ли би Леонтић подржао иницијативу да Трст буде седиште Организације Уједињених нација. Амбасадор Леонтић је избегао да директно одговори.

Словен Смодлака је из Рима 5. децембра 1945. године обавестио Министарство иностраних послова да је лист *Il Popolo* објавио да је пуковник Бовман издао наређење из кога произилази да је поседовање италијанског држављанства услов за пријем у јавну службу у Зони А. ³⁴ Смодлака је сматрао да такав потез представља прејудуцирање статуса Јулијске крајине пре одржавања мировне конференције.

³⁰ A. C. Bowman, *Zones of Strain...*, str. 95.

³¹ В. Г. Павловић, *Од монархије до...*, стр. 476–479.

³² ДА МСП, ПА, 1945, ф. 14, бр. 5808. *Order No. 14, Issue of Special Identification Cards.*

³³ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 8, 1945, бр. 7515.

³⁴ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 12, бр. 7555.

Економска и социјална питања

За економски развој Јулијске крајине био је значајан састанак одржан 20. јула 1945. године у Напуљу између представника Министарства народне одбране и Министарства саобраћаја Демократске Федеративне Југославије и британског Министарства ратног саобраћаја.³⁵ На састанку су покренута питања од значаја за југословенску привреду, али која су пре свега била значајна за развој привреде и саобраћаја Јулијске крајине.³⁶

Економски односи између југословенске и савезничке окупационе зона били су одређени Девинским споразумом, којим је регулисана надлежност и принципи рада заједничке југословенско-англоамеричке економске комисије. На тим основама, обе војне управе биле су дужне да штите интересе народа Јулијске крајине и не извозе затечену индустрију и постројења. Комисија је била задужена за решавање свих питања економске природе. Девинским споразумом договорено је формирање Заједничког економског комитета, који је својим деловањем требало да осигура минимум услова за економски живот Јулијске крајине као целине.³⁷ Секретар комитета био је постављен од Главног штаба савезничких снага. Већина чланова комитета били су официри, чланови савезничке војне управе и војне управе Југословенске армије. У међузонском промету није било царинских плаћања. Пуковник Бовман у својим мемоарима наводи да је временом, како су се чланови комитета међусобно боље упознавали, међу њима развијано другарство.³⁸ Он наводи да је позвао неке од чланова са југословенске стране на састанак у свој штаб, а шеф савезничког економског сектора приредио је коктел за

³⁵ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 13, бр. 3379.

³⁶ На састанку су разматрана следећа питања: 1) чланство Југославије у организацији Савезничка поморска власт; 2) питање превоза жита из Црног мора; 3) алокација бродова изван Медитерана; 4) алокација бродова у Медитерану; 5) питања оправке бродова, снабдевања горивом и разне друге потребе; 6) исправка југословенских бродова у Трсту; 7) изградња нових бродоградилишта; 8) пренос деоница бродарства из Трста; 9) пренос регистрације трговачких бродова; 10) враћање свих трговачких бродова, једрењака и пловних јединица које су биле регистроване у бившем подручју Италије, а која су сада под југословенском контролом или који су били власништво лица са пореклом у овим зонама пре 1939. године, а употребљени под контролом југословенских власти; 11) питање југословенских бродова заплених од Италије или потопљених у италијанским водама; 12) враћање светионичарских апарата; 13) поправка лука. На састанку је договорено да питања 8, 9, 10. и 11. буду покренута преко надлежних државних власти.

³⁷ Додатак „И“ Девинског споразума који се односи на саобраћајне мере. О томе и: А. С. Bowman, *Zones of Strain...*, стр. 58–59.

³⁸ А. С. Bowman, *Zones of Strain...*, стр. 59.

све чланове комитета у локалном ресторану. У знак захвалности, савезнички официри, са пуковником Бовманом на челу, били су позвани 10. августа 1945. године у Опатију, у седиште југословенске војне управе, на вечеру у хотел „Москва“ (некадашњи „Palazzo“). За пуковника Бовмана био је то први прелазак Морганове линије. Пуковник Вечеслав Хољеvec је као домаћин одржао здравицу и хвалио економску сарадњу између две војне управе и изразио своју наду да исти дух сарадње може да се пренесе и на политичку сарадњу.³⁹ У свом одговору пуковник Бовман хвалио је добре особине пријатељства и демократије. Бовман наводи да је то била лепа забава, са превише попијеног пића, која се, како је касније сазнао, још више развила након што је он отишао.

Уз образложење да Савезничка војна управа није вршила снабдевање довољним бројем апоена лира, како је то договорено Девинским споразумом, југословенска војна управа извршила је промену договорене фискалне политике и у Зони Б увела је 18. октобра 1945. године нову новчану јединицу – југословенску лиру (југолиру).⁴⁰ Ова мера имала је негативне последице на економске односе двеју зона, али је за југословенску владу била значајна због све јачег економског повезивања са зоном под југословенском окупацијом. Савезничка војна управа је указом број 45 од 6. марта 1946. године уредила промет са Зоном Б, увоз и извоз, а уведен је и клириншки, односно компензациони систем на основу извозних, односно увозних дозвола које издаје савезничка војна управа.⁴¹ Наведеним указом била је предвиђена и извозна дозвола за животне намирнице приликом извоза у Италију, али је тај пропис измењен указом број 45 од 17. маја 1946. године, којим је, изузев мањих изузетака, уведена слободна трговина са Италијом. Овај увозни и извозни систем потврђен је и прокламацијом бр. 1, која је донета 16. септембра 1947. године, након ступања на снагу Мировног уговора.

У циљу повезивања Зоне Б и Југославије донето је и *Решење о исплати помоћи пензионерима на подручју Зоне Б*, које је југословенски министар финансија Сретен Жујовић потписао 12. августа 1946. године.⁴² Овој категорији социјалних осигураника југословенска влада није могла да исплаћује пензије на основу тада важеће *Уредбе о установљењу права на пензију*. За коначно решење њиховог статуса

³⁹ A. C. Bowman, *Zones of Strain...*, str. 60.

⁴⁰ B. C. Novak, *Trieste 1941–1954...*, str. 237.

⁴¹ Војни архив, Војна управа-1, кутија 1372, фасцикла 2, документ 26/1, *Закључци по организационим и другим питањима југословенске зоне СТТ* (У даљем тексту: ВА).

⁴² *Службени лист*, број 70, стр. 859, објављен 30. августа 1946. године.

било је неопходно потписивање уговора о миру са Италијом, којим би била регулисана питања државне територије, држављанства, пензија и других права. Решењем од 12. августа омогућено је да се овим лицима исплаћује помоћ на основу решења комисија народних одбора донетих на основу Одлуке КНОЈ-а од 19. децембра 1944. године.

Код Главног комитета Комунистичке партије Слободне територије Трста југословенска влада организовала је Економску комисију, која је проучавала и решавала економске проблеме и руководила привредном делатношћу на територији Јулијске крајине.⁴³ Економска комисија имала је своју администрацију, са централним књиговодством и благајном, обавештајну службу, студијску и контролну комисију. Основни задатак Економске комисије било је стварање нових предузећа и установа, вршење нових инвестиција и стварање финансијских средстава за потребе политичких организација. Преко својих чланова Економска комисија је руководила задружним организацијама, приватницима словеначке националности у Трсту и повезивала југословенски оријентисане италијанске привреднике са економским сектором у Југославији. Финансијским пословањем Економска комисија руководила је преко централне благајне, која је формално пословала као одељење Истарске банке у Копру. Истарска банка била је акционарско друштво са основном главницом од 100.000.000 југолира и располагала је са капиталом од око 700.000.000 југолира. Банка је најчешће пословала у Копарском срезу и, поред редовног пословања, давала је кредит обновљеним сеоским штедионицама. У Копру је пословало акционарско друштво „Тршћанско осигуравајуће друштво“, које је у суштини представљало филијалу Добровољног осигуравајућег друштва Југославије. За потребе политичког ангажовања, културних и других институција, Економска комисија издавала је месечно у просеку око 30.000.000 лира. За покриће тих трошкова из Југославије је добијена субвенција у износу од 5.000.000 динара месечно. Остатак новца добијан је из прихода који је Економска комисија остваривала на разлици набавне цене на југословенском тржишту и продајне цене у Трсту.

Према подацима из извештаја од 16. октобра 1947. године, у Трсту је постојало 11 велетрговачких предузећа која су власништво Економске комисије.⁴⁴ Највеће предузеће било је акционарско друштво „Uivod“, са основном главницом од 10.000.000 лира, обртним капиталом 400.000.000 лира и просечно са преко 1.000.000 лира ме-

⁴³ Архив Југославије, фонд 836 (КМЈ), I-3-d/56, *Извештај о раду Економске комисије при Главном комитету КП СТТ*, 16. октобар 1947. године (У даљем тексту: АЈ).

⁴⁴ Исто.

сечног промета. Предузеће је у првом полугодишту 1947. године имало добитак од преко 200.000.000 лира. Остала предузећа у разним гранама имала су главницу у износу од 2.900.000 лира и око 80.000.000 обртног капитала. До октобра 1947. године у Копру је било регистровано укупно 16 велетрговачких предузећа. Биле су издате 34 дозволе за трговину, угоститељство и занатска предузећа, радило је 8 предузећа за шпедицију, постојала је задружна штампарија и почела је изградња нове штампарије, у коју је инвестирано око 112.000.000 лира. У Копру је радило и неколико грађевинских и столарских предузећа. Све задруге у Истарском округу биле су чланице задружног савеза са седиштем у Копру. За рестаурацију и куповину пословних просторија југословенских организација и предузећа на простору Јулијске крајине инвестирано је 271.000.000 лира. Од овог новца купљен је и путнички брод „Trieste“ и један теретни брод депласмана 650 тона. Према подацима наведеним у већ поменутом извештају од 16. октобра 1947. године, у Трсту је радило пет издавачких предузећа под контролом југословенске владе.⁴⁵ Ова предузећа објављивала су два дневна листа, десет недељних листова, четири месечне ревије, разне брошуре и белетристику. Економска комисија уложила је око 20.000.000 лира у финансирање „Тршћанске информационе агенције“ („Agenzia Triestina informazione“).

Посебно питање од значаја за стање економије у Јулијској крајини представља делатност Одбора за ратни плен у Јулијској крајини. Састанци Одбора одржавани су на основу договора постигнутог у Девину 20. јуна 1945. године. Почетком августа 1945. рад Одбора привремено је обустављен због одржавања конференције Великих сила у Москви, на којој је требало да буде дефинисано шта је ратни плен, а шта репарација.⁴⁶ Пуковник Раде Пехачек, шеф југословенске војне мисије, послао је 17. августа Генералштабу предлог да југословенске власти ургирају код савезника по питању ратног плена и репарација, како би се убрзао рад Одбора за ратни плен.⁴⁷ Упозорио је да савезници односе из Трста различити материјал, не чекајући закључке конференције. Министарство иностраних послова упутило је 20. августа 1945. године, преко Генералштаба ЈА, обавештење пуковнику Пехачеку да код надлежних савезничких власти уложи протест против одношења материјала са територије Јулијске крајине.⁴⁸ Два дана касније Министарство иностраних послова тражило је од пуковника Пехачека да извести о томе које ствари односе савезници из Трста и Јулијске крајине, не чека-

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 14, бр. 3613.

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Исто.

јући закључке конференције на којој се одлучује о репарацијама.⁴⁹ Пуковник Пехачек имао је информације потврђене од Четврте армије да су савезничке власти до 25. августа 1945. године извезле или продале различит цивилни материјал, као и материјал из касарне.⁵⁰ Југословенска војна управа уложила је у току маја, јула и новембра 1946. године више протеста због извоза и продаје машина из Пуле и Подгоре.⁵¹ Југословенска влада оптужила је англо-америчку војну управу да није предузела никакве мере да то спречи. Дана 3. јануара 1947. године у Пули је дошло до инцидента у којем је цивилна полиција, један од извршних органа Савезничке војне управе, пуцала на раднике који су покушали да спрече извоз великог електричног млина из Пуле. Погинула су три радника, а деветоро је рањено.⁵² До оваквих инцидената долазило је због тога што није било решено власништво постојећих индустријских постројења на територији Јулијске крајине. Шефу југословенске војне мисије у Трсту генералу Пехачеку стигло је, 13. марта 1947. године, упутство из Генералштаба Југословенске армије да од савезничких власти треба тражити све што се сматра ратним пленом.⁵³ Војна управа Југословенске армије упутила је 18. јуна 1947. године Савезничкој војној управи у Трсту протест поводом одношења материјала из Пуле, за који је југословенска влада сматрала да је ратни плен Југословенске армије (60 комада торпеда, 9. и 10. јуна однет је из магацина далекометни топ калибра 100 mm, много топовских делова).⁵⁴

Одржавање пута Трст – Пула за југословенске војне власти представљало је још једну од обавеза која је преузета потписивањем Девинског споразума. Уз подсећање на параграф II анекса Е Девинског споразума, америчка амбасада нотом од 9. марта 1946. године упутила је захтев југословенској влади да команда Југословенске армије настави да поправља и одржава ову комуникацију.⁵⁵ У циљу обављања овог посла савезничка војна власт испоручила је Југословен-

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ Исто. Међу материјалом налазила су се „два компресора, једна приколица, један мотоцикл, једна каросерија, један моторни чамац, три кола дебелих греда, 100 лансија, док се за многе ствари не може извршити никаква контрола и не може се доказати“.

⁵¹ *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, 1947, I, *Jugoslovenski pregled*, Beograd, 1985, str. 3–5. (У даљем тексту: *Dokumenti o spoljnoj politici...*, 1947, I)

⁵² *Dokumenti o spoljnoj politici...*, 1947, I, str. 3–5.

⁵³ ВА, ГШ – 10, к. 373, ф. 1, р. б. 1, број телеграма 32, пуковник Блажо Јанковић генералу Пехачеку у Трсту 13. марта 1947. године.

⁵⁴ *Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, 1947, II, *Jugoslovenski pregled*, Beograd, 1986, str. 8–9. (У даљем тексту: *Dokumenti o spoljnoj politici...*, 1947, II)

⁵⁵ ДА МСП, ПА, 1946, ф. 37, бр. 2634.

ској армији 200 тона (1.169 буради) битумена у периоду између 21. новембра 1945. и 8. јануара 1946. године. До 9. марта 1946. враћено је само 167 празних буради, а мали део пута у области Копра представљао је једини посао који су предузеле југословенске власти. У ноти се тражи да Министарство иностраних послова реагује код надлежних југословенских власти у циљу завршетка овог посла. Министарство иностраних послова, у ноти амбасади САД од 3. априла 1946. године, наводи да Југословенске војне власти не поричу да су биле снабдеване са поменутом количином битумена.⁵⁶ Укупно је потрошено 387 буради битумена и поправљено 5.300 km² пута. Од јануара радови су обустављени због временских прилика, али ће бити настављени у складу са одредбама споразума у Девину. На крају ноте напоменуто је да је захваљујући ангажовању југословенских власти поменути пут бољи од свих других у Зони Б.

Идеологија

Највећи утицај на становништво Јулијске крајине југословенска влада вршила је идеолошко-пропагандним деловањем кроз партијску структуру. Различити извори југословенске и италијанске провенијенције указују да радничко становништво Јулијске крајине у великој мери није прихватало могућност да суверенитет над Трстом буде предат Италији. Овакво расположење дела становништва пружало је могућност за деловање Комунистичке партије Југославије. Значајна одлука у остваривању утицаја на становништво у Трсту донета је 30. јуна 1945. године, када је на седници Политбироа Централног комитета Комунистичке партије Југославије одобрено стварање аутономне Комунистичке партије за Трст и Јулијску крајину, под руководством Централног комитета Комунистичке партије Словеније.⁵⁷ Комунистичка партија Јулијске крајине формирана је на оснивачком конгресу који је одржан 13. августа 1945. године у Трсту.⁵⁸ Секретар Комунистичке партије Јулијске крајине Борис Крајгер истакао је да партија, поред општих задатака, има и задатак да ради на учвршћивању братства између Словенаца, Италијана и Хрвата и да води борбу за очување народне демократије и демократских установа створених током народноослободилачког ра-

⁵⁶ ДА МСП, ПА, 1946, ф. 37, бр. 2634.

⁵⁷ *Zapisnici sa sednica Politbiroa Centralnog Komiteta KPJ* (11. juna 1945 – 7. jula 1948), priredio Branko Petranović, Arhiv Jugoslavije, Službeni list SRJ, Beograd, 1995, str. 71–74.

⁵⁸ АЈ, Архив Централног комитета Савеза комуниста Југославије, IX 48/II-1, *Први конгрес Комунистичке партије Јулијске крајине, 13. август 1945.*

та у Јулијској крајини. Материјали са оснивачког конгреса Комунистичке партије Јулијске крајине штампани су у тршћанском листу *Il lavoratore*, који је на оснивачком конгресу проглашен за лист Комунистичке партије Јулијске крајине, а који је претходно био лист Комунистичке партије Италије у Трсту.⁵⁹ На крају конгреса изабрано је 16 чланова руководства покрајинског комитета (7 Италијана, 6 Словенаца и 3 Хрвата).

Посебну карактеристику дешавањима у Јулијској крајини дају идеолошки мотивисани сукоби, који су се манифестовали кроз изазивање нереда и организовање штрајкова пројугословенски оријентисаних италијанских комуниста. Када је фелдмаршал Александер 4. августа 1945. посетио Пулу, италијански активисти су организовали демонстрације на тргу како би му исказали добродошлицу.⁶⁰ Истовремено су Хрвати, Словенци и италијански комунисти организовали демонстрације на другом крају трга и узвикивали увреде и свакојака погрдна имена. Када је дошло до сукоба између две групе демонстраната, савезничка војна полиција је наредила да се сви разиђу. Међутим, почела је масовна туча између комуниста и војне полиције, која се завршила након што је дошло полицијско појачање. На крају, 21 особа је ухапшена за нарушавање мира, увреде и опирање хапшењу. О овом догађају у Пули у југословенском Министарству иностраних послова 24. августа 1945. састављена је промеморија, а истог дана о детаљима инцидента обавештена је и југословенска амбасада у Лондону, са инструкцијом да се британској влади уручи протест.⁶¹ Амбасадор Леонтић обавестио је своје министарство 6. септембра да је о инциденту разговарао са подсекретаром за спољне послове Орме Сарџентом (Sir Orme Garton Sargent). Међутим, он је рекао да не може ништа да учини без конкретних чињеница о узроку и току самог догађаја.⁶² Леонтић је имао утисак да Форин офис нерадо интервенише по питањима која су у вези са војском, а управо му је разговор са Сарџентом потврдио тај утисак. Сарџент препоручио је да би југословенска владе све такве проблеме требало да решава у договору са савезничким војним властима у Риму.

⁵⁹ О деловању Комунистичке партије Италије на простору Јулијске крајине у току Другог светског рата видети: Leonardo Raito, *Il P. C.I. e la Resistenza ai Confini Orientali d'Italia*, Temi Editrice, Trento, 2006.

⁶⁰ A. C. Bowman, *Zones of Strain...*, str. 94, 95.

⁶¹ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 14, бр. 3489. Југословенска влада је имала информацију да је британска војска приликом инцидента у Пули „наспрула на заставу Савезног Савеза, преломила копље, растргла је и газила по њој“.

⁶² ДА МСП, ПА, 1945, ф. 14, бр. 3489. Леонтић је истог дана послао два телеграма о овом питању.

Најтежи инцидент у којем су учествовали пројугословенски оријентисани италијански комунисти догодио се 10. марта испред цркве у тршћанском предграђу Шкедењ (Servola), када су организоване демонстрације поводом доласка Комисије за разграничење у Трст.⁶³ Цивилна полиција пуцала је из аутоматског оружја и убијено је двоје, а рањено 17 демонстраната.⁶⁴

Истог дана Покрајински народноослободилачки одбор за Словеначко приморје и Трст прогласио је комплетан штрајк у Зони А и упутио савезничкој војној управи писмо тражећи распуштање цивилне полиције „у интересу мира“.⁶⁵ Од „прогресивних снага у Зони А“ формиран је Комитет, који је оценио да су на демонстранте пуцали фашисти чланови цивилне полиције.⁶⁶ Поводом ових догађаја савезничка војна управа издала је коминике у којем се наводи да је Одељење цивилне полиције наишло на непријатељски расположено масу, неколико пута је пуцано и убијена су двојица цивила, уз напомену да „изгледа да је неко из масе најпре пуцао“.⁶⁷

Поред инспирисања идеолошких истомишљеника за деловање у циљу прикључења Јулијске крајине Југославији, југословенска влада припремила је и посебан програм о својим активностима везаним за рад Комисије за разграничење на територији Јулијске крајине. На основу информација добијених из дипломатских кругова, у Министарству иностраних послова састављена је 8. фебруара 1946. године промеморија у којој је као један од главних задатака југословенске владе назначена потреба да се максимално помогне политичким руководиоцима на терену Јулијске крајине, као и члановима совјетске делегације у међународној Комисији.⁶⁸ Због тога је Министарство иностраних послова сматрало да је потребно да се у Зону Б упути југословенска делегација, у чијем саставу би били Јоже Брилеј, начелник Политичког одељења

⁶³ Комисија је формирана 19. септембра 1945. године на Лондонској конференцији Савета министара спољних послова Великих сила, са задатком да на терену Јулијске крајине проучи питање југословенско-италијанске границе. У Комисији су били представници СССР-а, Француске, САД и Велике Британије. ДА МСП, ПА, 1946, ф. 35, бр. 8529. В. Г. Павловић, *Од монархије до...*, стр. 480.

⁶⁴ ДА МСП, ПА, 1946, ф. 37, бр. 2691. Вилфан из Трста МИП-у, 11. март 1946. године. „Пред цркву у Шкедњу дошао је цип са два британска полицајца и отишао. Кроз пола сата вратио се са два камиона са полицајцима наоружаним аутоматским пушкама, као и са једним ципом са четири цивилна полицајца такође са аутоматским пушкама. Друг који је погинуо зове се Giorgio Bonifacio /Ђорђо Бонифаћо, прим. М. Милкић/, а другарица се зове Genss..., мајка двоје деце, чланица рејонског комитета, 33 године“.

⁶⁵ ДА МСП, ПА, 1946, ф. 37, бр. 2638. Вилфан из Трста МИП-у, 12. март 1946. године.

⁶⁶ ДА МСП, ПА, 1946, ф. 37, бр. 2641. Вилфан из Трста МИП-у, 11. март 1946. године.

⁶⁷ ДА МСП, ПА, 1946, ф. 37, бр. 2692. Вилфан из Трста МИП-у, 12. март 1946. године.

⁶⁸ АЈ, ф. 836 (КМЈ), I-3-d/36.

Министарства иностраних послова, један официр из Одељења за заштиту народа, професори Чермељ и Роглић као етнографски стручњаци, др Антон Мелик⁶⁹ из Љубљане као саобраћајни стручњак, професори Мирковић и Берце као економски стручњаци, генерал Кведер и један од виших официра Четврте армије као војни стручњаци. У промеморији је наведено да је почетком фебруара успостављена веза са неким члановима совјетске делегације, којима је стављен на располагање комплетан материјал који је до тада објављен, као и специјалне поверљиве информације.⁷⁰ У циљу материјалне подршке ових задатака, југословенска влада обезбедила је кредит од 30.000.000 лира, које су предале Војној управи у Зони Б, намењене за политичке руководиоце, односно њихове потребе за време рада ове комисије.⁷¹

Обавештајни рад

Обавештајни рад југословенских представника у Јулијској крајини био је од великог значаја за југословенски Генералштаб. Из Обавештајног одељења Генералштаба Југословенске армије 27. марта 1946. године тражено је да генерал Пехачек провери информације по којима је 12. марта у Палманови (Palmanova), 55 километара од Трста, стигла нека тенковска јединица, а да су америчке јединице у Јулијској крајини добиле попуну од 3.000 војника.⁷² Пехачек је 6. априла јавио Обавештајном одељењу да се у Палманови 3. априла налазила тенковска јединица од 230 тенкова и оклопних возила, док је у Црећанину је било 30 тенкова.⁷³ Пехачек је претпоставио да се ради о остацима 1. тенковског корпуса из 1941. године.

⁶⁹ др Антон Мелик, професор географије на Универзитету у Љубљани и члан Словеначке академије наука и уметности, објавио је пред почетак Мировне конференције књигу: *Gorica (The Geographical Basis of its Foundation)*, Published by the Research Institute, Section for Frontier Questions, Ljubljana, 1946.

⁷⁰ Као поверљиве информације у промеморији наводе се „најдетаљнија обавештења и информације о самој етничкој линији као и етнографским приликама у вези са Моргановом и Вилсоновом линијом, најдетаљнији статистички подаци из година 1910. и 1921. са критичким примедбама на основу наших властитих проверавања на терену у години 1945, затим итинерер као наше сугестије куда треба да Међународна комисија крене и шта треба да види, нарочито на сектору Западне Истре, приморског појаса између Трста и Тржича и граници према Горици“.

⁷¹ Као могућност за поређење вредности југословенског динара и италијанских лира наводимо *Решење о одређивању курса италијанске лире* које је министар финансија Сретен Жујовић потписао 15. октобра 1946. године, на основу кога је 100 италијанских лира вредело 15 динара. *Службени лист*, број 93, стр. 1184.

⁷² ВА, ГШ-10, к. 364, ф. 1, ред. бр. 4, Обавештајно одељење пуковнику Пехачеку, 27. март 1946, бр. 1051.

⁷³ ВА, ГШ-10, к. 364, ф. 1, ред. бр. 5, Пехачек, 6. април 1946, бр. 93. Пехачек је известио да су ознаке тенкова 51, 52 и 53.

вљао да је реч о резерви за тенковске јединице на демаркационој линији. Код Ранка (Ranco, Lombardia) је био повећан број авиона на аеродрому, на укупно 10 школских авиона. Такође, био је повећан број припадника америчке јединице у некадашњем немачком логору у Палманови. Генерал Пехачек није имао информацију о њиховом тачном броју, али је јавио да све англоамеричке јединице изводе вежбе. Према информацијама које је 17. јуна 1946. године министар Симић послао члановима југословенске делегације у Паризу, дуж демаркационе линије била је извршена велика концентрација трупа и тенкова, а жене савезничких официра добиле су наређење да напусте Трст.⁷⁴ Према истим информацијама, у Трст је стигла крстарица „Ливерпул“. Пуковник Блажо Јанковић тражио је 27. јуна 1946. године да генерал Пехачек провери податке према којима се у тршћанској луци налазе амерички разараачи „Power“ и „Smol“, а према новинским агенцијама у Трст је требало да стигне и америчка тешка крстарица „Fargo“.⁷⁵ Југословенска агенција ТАНЈУГ имала је информацију да је 27. јуна 1946. године у Трст стигла крстарица „Fargo“ од 12.000 тона, која је на палуби носила четири авиона.⁷⁶ Према истој агенцији, до тог тренутка у Трсту су били усидрени: „Fargo“, крстарице „Маурицијус“ и „Ливерпул“, три разараача, један брод за искрцавање тенкова и још један ратни брод. У првој половини фебруара 1946. савезничке војне власти регистровале су повећање броја припадника Југословенске армије у југословенској зони Јулијске крајине.⁷⁷ На захтев британске амбасаде у Београду да објасни разлоге за повећано бројно стање, Јосип Броз је одговорио да су покрети трупа рутински и узроковани демобилизацијом људства.⁷⁸

Слобода кретања

У периоду од 10. јула до 7. септембра 1945. године амбасада Велике Британије у Београду упутила је југословенском Министарству иностраних послова три протестне ноте у вези са кршењем параграфа 8, Додатка Е, војног споразума у Девину, којим је британско-америчким војним властима било признато право неограниченог кретања на једном одређеном путу између Трста и Пуле. У ноти

⁷⁴ ДА МСП, ПА, 1946, ф. 39, бр. 6856.

⁷⁵ ВА, ГШ-10, к. 364, ф. 1, ред. бр. 4, телеграм број 1073.

⁷⁶ ДА МСП, ПА, 1946, ф. 39, бр. 7626.

⁷⁷ ДА МСП, ПА, 1946, ф. 37, бр. 2721. Телеграм амбасаде у Лондону МИП-у, 13. март 1946. године.

⁷⁸ ДА МСП, ПА, 1946, ф. 37, бр. 2721.

од 10. јула британски војни аташе тражио је да се поштују утврђене олакшице савезничким војним властима, док је у ноти од 17. августа поновљен такав захтев и наведени конкретни инциденти.⁷⁹ Британска амбасада указала је на чињеницу да у Девинском споразуму није било предвиђено да британско-амерички официри морају да имају посебне дозволе за путовање, нити им је било забрањено ношење оружја. Указано је на инциденте који су се догодили 31. јула, када је на југословенском друмском пункту двојици припадника XIII корпуса одузето оружје, а они приморани да се врате у Трст. Исто се догодило и 1. августа, када су поново покушали да прођу. Слични инциденти догодили су се 3. и 4. августа, када су на пункту источно од Копра припадници Југословенске армије уклонили наоружање са возила која су се кретала изван конвоја. Власницима оружја дата је потврда о одузимању и омогућено им је да наставе пут. У инциденту који се догодио 8. августа један виши официр XIII корпуса заустављен је у службеном аутомобилу на раскршћу на око километар јужно од Копра и враћен у Трст. На крају ноте британске амбасаде захтева се хитна реакција југословенске владе и слање одговарајућих инструкција како би били избегнути слични инциденти. Потврђено је да је заплењено оружје у потпуности враћено.

Након што су инциденти настављени, британска амбасада је 30. августа упутила још једну протестну ноту.⁸⁰ Указано је на инцидент који се догодио 19. августа, када је амерички официр заустављен и од њега захтевано да преда оружје како би наставио путовање. Након што је официр одбио да преда оружје и протествовао код локалног југословенског команданта, речено му је да је југословенски војник на пункту није деловао у складу са наређењем које је добио и да ће бити ухапшен због тога. Сутрадан, на истом пункту, британски финансијски официр заустављен је уз претње и застрашивање. Пошто је протествовао код локалног команданта, обећано му је да се то више неће догађати и додељен му је један југословенски официр као пратња приликом проласка пункта. Упркос томе, возило је заустављено, извршен је претрес и оружје је конфисковано. Југословенски официр из пратње рекао је да је то нека грешка, али да он није у могућности да то спречи, јер пункт није под командом његовог штаба. Протестну ноту због кршења Девинског споразума упутила је 7. септембра 1945. године и амбасада САД.⁸¹ О садржају протестних нота које је упутила британска амбасада, Министарство

⁷⁹ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 14, бр. 4205.

⁸⁰ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 14, бр. 4206.

⁸¹ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 14, бр. 4280.

иностраних послова обавестило је Генералштаб Југословенске армије 14. септембра.⁸² У вези са протестном нотом америчке амбасаде од 7. септембра, Министарство иностраних послова тражило је 18. септембра извештај од Генералштаба Југословенске армије.⁸³ Министарство иностраних послова упутило је 18. септембра 1945. ноту британској амбасади као одговор на ноте од 17. и 30. августа, у којој се наглашава да ће југословенска влада предузети све неопходне кораке да спречи сличне инциденте у будућности.⁸⁴

Пуковник Драгомир Бенчић, командант Одрета Југословенске армије за Словеначко приморје, Трст и Истру, обратио се 24. септембра 1945. године Војној мисији Југословенске армије при Штабу XIII корпуса у Набрезину у вези случаја политичког капетана Одрета Маријана Здравиха, ухапшеног 30. јула у Цедату (Cividale) од британске војне полиције због неовлашћеног напуштања савезничке зоне и преласка у Зону Б.⁸⁵ Капетан Здравих је касније био оптужен и за насилно регрутовање становништва Јулијске крајине у НОВЈ, за вршење пљачки у Трсту, као и за нека друга дела. Штаб XIII корпуса обратио се 4. августа Југословенској војној мисији са образложењем да напуштање области XI-II корпуса није дозвољено без одобрења XIII корпуса или објаве коју издаје британски официр за везу у југословенском штабу.⁸⁶ У вези са овим случајем одржан је и састанак између пуковника Пехачека и бригадира Ериа (Terence Sydney Airey), начелника штаба XIII корпуса.⁸⁷ Овај прилично непријатан разговор завршен је тако што је бригадир Ери лупио шаком о сто и рекао да се капетану Здравиху мора судити.

Савезничка патрола пресрела је увече 24. децембра 1945. увече, југоисточно од Горице, војника КНОЈ-а (Винко Черне) који је за Божић кренуо на одсуство у своје родно место Првачина.⁸⁸ Према извештајима југословенских војних власти, војници из патроле намеравали су да га ухапсе, пуцали су на њега и ранили га у ногу. Након тога он је пуцао и ранио двојицу савезничких војника, од којих је један касније преминуо. У извештају Штаба Четврте армије Југословенске армије, послатом Генералштабу 8. јануара 1946, наводи се да су војници из 88. америчке

⁸² ДА МСП, ПА, 1945, ф. 14, бр. 4206.

⁸³ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 14, бр. 4280.

⁸⁴ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 14, бр. 4205.

⁸⁵ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 12, бр. 240. Здравих је од 10. августа до 25. августа био у затвору у Видему, од 25. августа у затвору код команде британске артиљерије у Хумину, а од 17. септембра поново у Видему.

⁸⁶ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 12, бр. 240. У потпису Форестер (Forrester).

⁸⁷ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 12, бр. 7843.

⁸⁸ ДА МСП, ПА, 1946, ф. 37, бр. XXXVII/330. Извештај команданта Четврте армије генерал-лајтнанта Данила Лекића, послат 29. децембра 1945. године генерал-лајтнанту Кочи Поповићу.

дивизије спровели претрес терена у времену од 25. децембра ујутру до 28. децембра, уз употребу великог броја пешадије, моторизације и извиђачких авиона.⁸⁹ О овом догађају Пехачек је у извештају послатом 2. јануара 1946. године генералу Кочи Поповићу обавестио да је југословенски војник био рањен у ногу, али да је уз помоћ свог колеге војника успео да пређе у Зону Б.⁹⁰ Пехачек је навео да су савезници покренули истрагу и да траже хапшење војника и његовог пратиоца, али да је он у сарадњи са ОЗН-ом Словеније и Југословенском војном управом предузео, како је навео, „протумјере“. Начелник штаба XIII корпуса, 14. фебруара, у разговору са Пехачеком питао је за резултате истраге и предао му писмо у којем командант корпуса изражава своје чуђење што југословенска страна још није ухватила ту двојицу војника, иако су од XI-II корпуса добијени њихови тачни подаци и слике.⁹¹ Пехачек је одговорио да су слике умножене, да је издато наређење да се те две особе ухапсе, а да су о инциденту одмах обавештене југословенске власти. У току разговора Пехачек је рекао да југословенске власти до сада нису могле да ухапсе ове две особе јер се не налазе ни у једној југословенској јединици и навео је да је у току истрага да ли су ови војници уопште били у југословенској војсци. Он је објаснио званичан став југословенских истражних органа, који су сматрали „да рањеник није могао прећи демаркациону линију“ а да други војник, уколико је био саучесник, такође није доступан југословенским властима. На крају разговора начелник штаба XIII корпуса замолио је да Пехачек обавести југословенске власти да командант корпуса врши притисак да истрага донесе резултат. Начелник штаба изразио је задовољство због тога што на демаркационој линији више нема оружаних инцидената и нагласио да је то захваљујући оштријој контроли на југословенској страни.

Југословенске војне власти настојале су да у појединим случајевима својим одлукама утичу на смиривање ситуације на терену. Поводом тежих инцидената, као што су рањавања или хапшења, командант југословенске војне управе добијао је инструкције од Генералштаба да у договору са Главним британским штабом за централно Средоземље формира мешовиту комисију, која би затим на лицу места испитала одговорност.⁹² Тако је Јосип Броз наредио да групу британ-

⁸⁹ ДА МСП, ПА, 1946, ф. 37, бр. XXXVII/352.

⁹⁰ ВА, ГШ – 10, к. 364, ф. 1, ред. бр. 5, Пехачек за Кочу Поповића, 2. јануар 1945, број 91.

⁹¹ ВА, ГШ – 10, к. 364, ф. 1, ред. бр. 5, Пехачек за Кочу Поповића, 14. фебруар 1946, број 40, 41, 42.

⁹² ВА, ГШ-10, к. 373, ф. 1, р. б. 1, број телеграма 9, по наређењу начелника Генералштаба пуковник Блажо Јанковић генералу Радету Пехачеку, шефу југословенске војне мисије у Трсту, 11. фебруара 1947. године.

ских војника ухваћених у Зони Б, 4. фебруара 1947. године, и поред тога што је њихова кривица утврђена, треба вратити њиховој команди.⁹³

Хапшења војника и међусобне оптужбе за кршење граничне линије у појединим случајевима решавана су по систему реципроцитета. У вези са хапшењем тројице југословенских војника који су 18. јуна 1947. године бродом ушли у воде англоамеричке зоне, шеф југословенске војне мисије генерал-мајор Раде Пехачек обавештен је из Генералштаба 23. јуна 1947. године да су југословенски гранични органи ухватили пет британских војника на југословенској страни демаркационе линије и да их („наравно“) неће пустити пре него што Британци ослободе југословенске војнике и брод.⁹⁴ Након што је генерал Пехачек обавестио Генералштаб да су југословенски војници и чамац 11. јула враћени, генерал Коча Поповић је 14. јула 1947. године обавестио генерал-лајтнанта Лекића, команданта IV армије у Љубљани, да треба пустити и британске војнике, „али не образлажући да се ови пуштају због пуштања наших“.⁹⁵ Међутим, генерал Поповић је напоменуо да „ако би друг маршал решио да се ипак не пuste, онда опет ви обавестите Пехачека да се не могу пустити“.

Постојање англо-америчке окупационе области у Јулијској крајини узроковало је и повреде југословенског ваздушног простора од америчких и британских авиона, који су из Аустрије летели према Италији. Британска амбасада је у одговору на ноту југословенског Министарства иностраних послова од 9. јуна 1945. године, у вези недозвољених прелета југословенске територије, одговорила 13. јуна, наводећи да је британска влада разумела да ће питање прелета војних авиона изнад Истре бити разматрано на предстојећем састанку генерала Арсе Јовановића и генерала Моргана.⁹⁶ У међувремену, британска влада је од југословенске владе тражила потврду своје претпоставке да се забрана прелета не односи на војне транспортне авионе, а уједно је и поставила питање да ли се забрана летења преко југословенске територије односи на све чланице Уједињених нација без изузетка. Министарство иностраних послова ДФЈ обавестило је британску амбасаду 20. јуна 1945. године да авиони који прелећу југословенску територију морају да имају по-

⁹³ ВА, ГШ-10, к. 373, ф. 1, р. б. 1, број телеграма 17, генерал Коча Поповић генерал-лајтнанту Лекићу у Љубљани, 24. фебруара 1947. године.

⁹⁴ ВА, ГШ-10, к. 373, ф. 1, р. б. 1, број телеграма 81, пуковник Блажо Јанковић генерал-мајору Пехачеку у Трсту, 23. јуна 1947. године.

⁹⁵ ВА, ГШ-10, к. 373, ф. 1, р. б. 1, број телеграма 91, генерал Коча Поповић генерал-лајтнанту Лекићу у Љубљани, 14. јула 1947. године.

⁹⁶ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 8, бр. 1494.

себно одобрење које издаје Генералштаб Југословенске армије и да то правило важи за све чланице Уједињених нација.⁹⁷ Изузетак су чинили војни транспортни авиони, за које је југословенско Министарство иностраних послова објаснило да неће бити „подвргнути овој формалности“, али под условом да претходно између југословенске владе и заинтересованих влада буде постигнут договор о распореду летења. Британска амбасада је нотом од 21. јула 1945. године доставила Министарству иностраних послова ДФЈ мапу на којој је учртана рута коју би користили британски транспортни авиони за своје летове из Италије преко југословенске територије и тражила формално одобрење југословенске владе.⁹⁸ Својом нотом од 14. августа 1945. године британска амбасада је ургирала да југословенска влада што пре одговори у вези одобравања руте за прелет.⁹⁹ Министарство иностраних послова одговорило је 17. августа да се питање прелета још увек разматра и да ће бити одговорено наредних дана.¹⁰⁰ Политичко одељење Министарства иностраних послова сутрадан је упутило молбу југословенском Генералштабу да што пре саопшти своје решење по овом питању.¹⁰¹

Према саопштењу председника Министарског савета Јосипа Броза Тита, објављеном 1. априла 1946. године, у периоду од 11. фебруара до 26. марта 1946. године, било је укупно 233 повреда југословенског ваздушног простора од англо-америчких авиона.¹⁰² Најтежи инцидент догодио се 9. августа 1946. године, када је један амерички авион оборен, а други присилно спуштен над југословенском територијом. Чланови посаде обореног авиона су погинули.¹⁰³

Због учесталог надлетања југословенске територије британских и америчких авиона приликом полетања са Пуљског аеродрома, генерал Пехачек је 15. јула 1947. године обавештен из Генералштаба да је потребно да се савезничке војне власти обрате писаном молбом Штабу IV армије за начелно одобрење прелетања демаркационе линије.¹⁰⁴ За сваки поједини случај било је потребно да савезничке власти обавесте шефа југословенске мисије генерала Пехачека.

⁹⁷ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 8, бр. 3537.

⁹⁸ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 8, бр. 2671.

⁹⁹ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 8, бр. 3372.

¹⁰⁰ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 8, бр. 3372.

¹⁰¹ ДА МСП, ПА, 1945, ф. 8, бр. 3372.

¹⁰² Ј. Jeri, *Tržaško vprašanje...*, str. 145.

¹⁰³ Edvard Kardelj, *Sečanja. Borba za priznaje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944–1957*, NIRO Radnička štampa, Državna založba Slovenije, Beograd, Ljubljana, 1980, str. 86.

¹⁰⁴ ВА, ГШ-10, к. 373, ф. 1, р. б. 1, број телеграма 92, пуковник Блажо Јанковић генерал-мајору Пехачеку у Трсту 15. јула 1947. године.

Мировни уговор

Након потписивања Мировног уговора са Италијом, 10. фебруара 1947. године у Паризу и његовог ступања на снагу, 15. септембра 1947. године, промењен је статус Јулијске крајине и на одредбама члана 21. формирана је Слободна територија Трста. Слободна територија Трста призната је од „Савезничких и Удружених сила и од стране Италије“, док територијалну целину и независност обезбеђује Савет безбедности Уједињених нација.¹⁰⁵ Покушаји југословенских представника да у току Париске мировне конференције издејствују присаједињење Јулијске крајине Југославији нису успели због противљења западних сила. Југословенске територијалне захтеве подржавали су представници Совјетског Савеза, али у мери у којој та подршка није омогућавала остваривање југословенских захтева. Након Париске мировне конференције формирана је Слободна територија Трста, која је представљала независну државну целину под протекторатом Савета безбедности Уједињених нација, којој је формално било омогућено да учествује у међународним односима и води самосталну спољну политику. Такво решење показало се као неодрживо и током наредних година довеле је до нових криза у односима југословенске владе са владама западноевропских државе.

*
* *

Однос југословенске владе према окупираном подручју Јулијске крајине заснивао се на ставу да је то подручје спорна зона коју треба припојити Југославији. Југословенска влада наставила је континуитет политике југословенске краљевске владе и у остваривању овог циља користила је дипломатска, војна и економска средства. Преко југословенске војне управе на територији Јулијске крајине практичним деловањем на терену југословенска влада је настојала да створи услове који би омогућили да подручје Јулијске крајине на мировној конференцији буде припојено Југославији. Таква настојања била су најизраженија у делу Јулијске крајине под влашћу југословенске војне управе, кроз наглашавање југословенског карактера те области и њеног административног повезивања са Југославијом. Значајне пропагандне и политичке активности југословенска

¹⁰⁵ *Balkanski ugovorno odnosi 1976–1996, Dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama*, III tom (1946–1996), Beograd, 1999, str. 59–87.

влада спроводила је и у области под савезничком војном управом. Такве активности биле су најизраженије у граду Трсту. Препреку за деловање југословенске владе представљале су различите административне обавезе преузете потписивањем Београдског и Девинског споразума. Различите тешкоће у имплементацији преузетих обавеза представљале су и добар изговор за наметање својих решења. У очекивању повољног решења на мировној конференцији, југословенска влада је настојала да обезбеди што повољније дипломатске позиције за припајање Јулијске крајине југословенској држави.

Captain Mag. Miljan Milkić, Research Assistant

INSTITUTE FOR STRATEGIC RESEARCH, BELGRADE

OCCUPIED TERRITORY OF THE JULIAN REGION IN THE POLICY OF THE YUGOSLAV GOVERNMENT (1945–1947)

(Summary)

Relation of the Yugoslav government to the occupied territory of the Julian March was based on the attitude that it was disputable area, which should be annexed to Yugoslavia. The Yugoslav government carried on continuity of the Yugoslav Royal Government's policy. In achieving this goal it used diplomatic, military and economic resources. Through the Yugoslav military administration in the territory of the Julian March, with the practical actions in terrain, the Yugoslav government made efforts to create conditions which would allow annexation of the Julian March to Yugoslavia at the Peace Conference. Such efforts were the most expressed in the part of the Julian March under the rule of the Yugoslav military administration through emphasizing the Yugoslav character of that area and its administrative connection with Yugoslavia. The Yugoslav government carried out significant propaganda and political activities also in the area under the allied military administration. Such activities were the most expressed in the city of Trieste. Obstacles for the operation of the Yugoslav government were different administrative obligations, assumed by signing the Belgrade and Duino agreements. Various difficulties in implementing the assumed obligations were also a good excuse for imposing its own solutions. In anticipation of a favorable decision at the Peace Conference, the Yugoslav government sought to ensure the most favorable diplomatic positions for annexation of the Julian March to the Yugoslav state.